

Emlékezés Széchenyi Istvánra

Csetri Elek

Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása

Nem lehet Széchenyiről úgy beszélni, hogy szó ne essék liberalizmusáról. Ezt a fogalmat azonban vele kapcsolatban nagyrészt közgazdasági értelemben használják. Értékelői főleg arról beszélnek, hogy miként igyekezett a feudalizmus-abszolutizmus bilincseibe zárt Magyarországot a liberális gondolkodók eszmerendszerének megfelelően gazdasági-társadalmi tekintetben felemelni, közelíteni Európához. Háttérbe szorul viszont a liberalizmus politikai tartalma: az, hogy Széchenyi felfogásában a szabadság társadalmi és nemzeti, kollektív és egyéni jogokat és felemelkedést jelentett Magyarország és népeiosztályai számára. A fenti Széchenyi-képhez talán az is hozzájárult, hogy az 1848–49-es szabadságharc vezetése Kossuth Lajos kezébe került, a beteg Széchenyi pedig szanatóriumba vonulva marcangolta önmagát a történetek, a nyílt összeütközés előidézéséért. Így a közvéleményben a szabadság bajnoka Kossuth lett, Széchenyi szerepe pedig elsősorban a polgári átalakulás kezdeményezésében, a reformkor kimunkálásában domborodott ki. Sőt, az ország fejlődésében a politikaival szemben a gazdasági tényező prioritását hirdető Széchenyire valamiképpen a megalkuvás árnyéka is borult. Valójában Széchenyi Magyarország szabadságának következetes híve maradt, méltóképpen ahhoz az eszményhez, amelyet erről a fogalomról már ifjúkorában kiforgatott magában. Talán ezért sem árt, ha az alábbiakban Széchenyi szabadságfogalmának politikai tartalmáról és annak kialakulásáról szólnunk. Annál indokoltabb ez, mert az ifjú Széchenyi politikai fejlődését eddig elég sommásan intézték el, és nem tulajdonítottak annak nagyobb fontosságot. Pedig nyilván nem lépett színre egyszeriben teljes politikai fegyverzetel, hanem érettségét alapos munka-tanulás-felkészülés előzte meg.

1. Az ifjú Széchenyi naplójában mintegy szemrehányással illeti különben tisztelt és szeretett szüleit neveltetésének elhanyagolása miatt. Furcsán hangzanak ezek a sorok annak a szájából, aki tudja, hogy szülei már gyermekkorában idegen nyelvekre taníttatták és olyan magas arisztokrata körökben jártas, társasági emberré formálták, aki szívesen olvasott, írt, utazott, táncolt, lovagolt, vívott és úszott. Igaza volt viszont, hogy elhanyagolták magyar és latin nyelvtanulását, nem közelítették eléggé népéhez és országához; számára jövőt csak az osztrák monarchia kereteiben terveztek, annak rendszere és korlátai között. Neveltetése hiányosságai között azonban az ifjú Széchenyi — a magyar nyelv elhanyagolása mellett — elsősorban az eszmei-politikai felkészítést kifogásolta.

Miről is van szó? Ismeretes, hogy édesatyja, Széchenyi Ferenc a hagyományos műveltségen kívül a felvilágosodás eszmekörében is jártas volt. Könyvtárában a klasszikusok mellett ott sorakoztak a 18. század nagy gondolkodóinak kötetei, akik szembefordultak az ancien régime avított világával és új, polgári rend eljövételét jósolták és készítették elő. Nem véletlenül dolgozott Széchenyi édesatyjának nagycenki udvarában titkárként az a plebejus származású Hajnóczy József, aki a jozefinizmus és szabadjószágosság hívéből a feudalizmus ellenfele, az 1790–91-ben kibontakozó nemesi-nemzeti reformmozgalom haladó szárnyának támogatója, a gazdasági-társadalmi

átalakulás, az örökváltság és jobbágyok birtokjogának harcosa, végül pedig a francia forradalom eszméinek hirdetője és a magyar jakobinus mozgalom radikális ágazata, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának egyik igazgatója lett, hogy majd a Martinovics-összeesküvés mártírjaként társaival együtt a budai Vérmezőn végezze be ígéretes pályafutását.

A mozgalom elfojtása után és az azt követő időszakban az abszolutizmus nyílt és durva szakasza következett; ez Széchenyi Ferencet eszmei fejlődésében megállította, s a felvilágosodás eszméinek szolgálata helyett fokozatosan a monarchia és az egyház hívévé szelődött.

Közösségi elkötelezettsége jeleként megalapította a máig nevét viselő Széchenyi Könyvtárat, élete végéig művelődésünk lelkes támogatója maradt, politikai síkon azonban a fennálló rendszer hűséges híveivé nevelte fiait, köztük Széchenyi Istvánt is. Hősünk neveltetése még inkább ebbe az irányban tolódott el, amikor 1809-ben, 18 évesen a nemesi inszurrekció soraiba lépett, majd a császári-királyi hadsereg lovastisztje lett és részt vett a napóleoni háborúk utolsó szakaszának harcaiban. Az ifjú Széchenyi István futártisztként tűnt ki a francia császár sorsát megpecsételő lipcei csatában, jelen volt a Napóleon tábornokából nápolyi királlyá avanszált Murat elleni itáliai hadjáratban, s a háborúból négy érdemrend birtokosaként tért haza.

Széchenyi a császárvárosban tartózkodott a korszakot lezáró bécsi kongresszuson, amelyen Európa új térképét körvonalalták és hatalmi egyensúlyrendszerét kiformalták. És miközben a sorsdöntő politikai-katonai tárgyalások folytak, a nyalka huszárkapitány a bálokon együtt táncolt a kongresszussal, s könnyűvérű fiatal arisztokrataként részesült annak szórakozásaiból és pajzán játékaiból.

A csaknem negyedszázados háborús időszak után a békeévek következtek; ezek kedvező alkalmat nyújtottak az ifjú Széchenyi igazi egyéniségének kialakulására, szellemiségének-műveltségének kiegészítésére, egyben politikai eszmevilágának megvizsgálására és revíziójára. A monarchia iránti hűség, a feltétlen katonai engedelmesség és vasfegyelem, a régi rend, az abszolutizmus légköréből való kiemelkedés hosszú folyamat volt az életéből több mint másfél évtizedet a Habsburg-armada fekete-sárga lobogói alatt eltöltő Széchenyinek.

Több értékelőjének feltűnt a háborúból hazatért ifjú Széchenyi általános elégedetlensége: a monarchia, a császár személye, az osztrák hadsereg, az uralkodó körök fölött egyaránt méltatlankodik. Valójában arról van szó, hogy az európai és hazai valóság megismerése, saját élettapasztalata, olvasmányainak és utazásainak élményanyaga válságba sodorták a gyermekfejjel háborús zivatarba keveredett, de onnan élettapasztalatokkal kivergődő ifjút, aki helyet keresett magának a magyar parlagon. Őt nem ragadta magával az európai monarchák, vezető körök és tábornokok, az egész abszolutizmus győzelemittas ujjongása a „korzikai szörny”, Napóleon legyőzése és az Európát alakító bécsi kongresszus idején. Annál kevésbé, mert megérezte az önkény, a zsarnokság, az abszolutizmus ellenében az új szellők fuvallatát. Azoknak következményeit, eredményeit, amelyekkel szemben a Habsburg Monarchia erősen, szűkebb hazája, Magyarország pedig még jobban lemaradt. Az elégedetlenség leginkább a változtatás szükségességét érleli a gondolkodó emberben, Széchenyi ennek rendjén alakította át eszmeisége tartalmát, és ahhoz igazította politikai magatartását. Mert jóllehet nemegyszer magába roskadt, de ismételten talpra állt, és mindent elkövetett, hogy kialakuló elhivatottságához méltóképpen viselkedjék és cselekedjék.

A kiindulópont számára a korabeli Európa és Magyarország helyzete-állapota volt. Európa-képét főleg a napóleoni hadak-útja és utazásai alakították ki. Katonakorában bejárta nemcsak Magyarországot, hanem a monarchia több tartományát: Ausztriát, Cseh- és Morvaországot, az olasz és német föld számos államát-vidékét. Ahova nem sodorták a háborús viharok, utazásai színhelyeként gyarapították tudását-tapasztalatait. Többször járt a fejlett Nyugaton, Angliában, Francia- és Németországban, a Mediterraneum térségében, a csodás Itáliában, Görögországban, a színes Keleten, a Török Birodalom országaiban, Európa és Ázsia határvidékén, megfordult Szicília és Málta parti tájain és szikkadt városaiban. Jártában-keltében a legkülönbözőbb fajokról-népekről alkotott képet, megismerte azok szokásait, műveltségét és jellemvonásait. A fejlett nyugati országok civilizációja, szellemisége és politikai rendszere, Anglia virágzó gazdasága és alkotmányossága, Franciaország előhaladása és szervezetheze, a német államok városainak és falvainak fejlettségi színvonala vagy akár Itália művészete és mezőgazdasága éppúgy mintaértékű volt számára, mint amilyen taszítóerő a Török Birodalom despotikus rendszere, embertelen kegyetlenkedése és középkorias elmaradottsága, városainak és vásárainak keleties zsvaja és zürzavara, a görög kolostorok szerzeteseinek babonás világa és érdekhajhászása.

2. Világlátása ráébresztette műveltségének hiányosságaira, ifjúkori tanulmányainak sokban torz és felületes voltára. Mindezen autodidakta módon igyekezett segíteni, elsősorban úgy, hogy rengeteget olvasott és tanult. Hála főleg Viszota Gyulának, hatalmas szellemi öröksége kritikai sajtó alá rendezőjének és értékelőjének¹, valamint Bariska Mihálynak² és másoknak, ma már elég világos, hogy olvasmányainak milyen széles skálája terebélyesítette világnézetét és műveltségét. Ezúttal a közgazdasági szerzőkről nem szólunk, mert az írók közül számunkra elsősorban azok fontosak, akik a politikatudomány terén formálták és szabadságképét kimunkálták.

Közvetlen elődeivel és a reformkor nagyjaival egyetemben az ifjú Széchenyi szellemi-politikai arculatát s benne a szabadságról alkotott képet mindenekelőtt a felvilágosodás írói rajzolták ki, de hatottak rá korának gondolkodói is: a franciák közül Montaigne, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Madame de Staél és az enciklopédisták.

Széchenyi rokon lélek volt Montaigne-nyel a fáradhatatlan, szüntelen cselekvésben és sztoikus bölcselkedésben. Olvasásakor nem véletlenül a magyar nemesség korabeli harciatlansága és éretlensége jutott eszébe.³

Montesquieu-nek Széchenyi gazdasági gondolkodására gyakorolt hatását már Kautz Gyula kimutatta⁴; itt a nagy felvilágosítónak mindössze azt az alaptételét említjük, hogy az állam jóléte „az országlás tökéletessége”⁵. De Széchenyi Montesquieu-nek olyan tétéleit is átveszi, hogy a despotikus államokban nincs vagyonsbiztonság és „financiális igazság”.⁶ A *De l'Esprit des lois* olvasásakor még inkább megerősödött az angol alkotmányosság iránti csodálata. Mikor a szigetország alkotmányos életét tanulmányozta s

¹ *Gróf Széchenyi István összes művei* 2—15. k. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Viszota Gyula. Bp. 1921—1939.

² Bariska Mihály: *Gr. Széchenyi István és a francia irodalom*. Bp. 1928.

³ Bariska: i. m. 17—20.

⁴ Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődéstörténete és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest 1868. 274—299.

⁵ Széchenyi István: *Világ*. Pest 1831. 178.

⁶ Bariska: i. m. 25.

polgárainak szabadságjogait vizsgálta, önkéntelenül eszébe jutott, hogy a magyar országgyűlést minden alkotmányos előírás ellenére évtizedeken át nem hívták össze.⁷

Jóllehet egyházellenes álláspontjával nem értett egyet, Voltaire, a 18. századi európai irodalom legegységesebb alakja, nagy tekintély volt Széchenyi eszmevilágában. Annál inkább, mert műveinek 71 kötetes kiadását olvashatta már édesatyja könyvtárában is. A nagy felvilágosító gondolatai közül főleg a vallási türelmességről vallottakat fogadta el Széchenyi. Vagy azt, hogy nagy embereknek azokat lehet tekinteni, akik képesek egy egész nemzet előítéleteivel felvenni a harcot.⁸ Itt is feltűnő, hogy olvasmányából legszívesebben azokat a megállapításokat válogatja ki, amelyek hazájában is időszerűek és megoldásra várnak. Másrészt az olvasottakat nemcsak megszűri, hanem józan kritikával mérlegeli — állásfoglalása tehát mindinkább a gyakorlati politikus gondolkodására emlékeztet.

A felvilágosodás századának szellemóriásai közül Rousseau szépirodalmi és államelméleti eszméivel egyaránt hatott Széchenyire. A *Confessions*nál a „melancholikus, romantikus lemondás” hangulata vett erőt időnként rajta, amit leginkább Meade Selina iránti szerelme táplált. „A politikus és nemzetgazdász Széchenyit a *Contrat social* érintette leghatékonyabban” — írja a francia olvasmányait értékelő Bariska.⁹ Rousseau gondolatai közül kiemelésre érdemes az, amellyel a birtoktalanok jogait védelmezi a birtokosokkal szemben. Széchenyi nem véletlenül inspirálódik Rousseau munkájának ama II. fejezetéből, amely a törvény és törvényalkotó nép kérdéseit tartalmazza; később keserűen tapasztalhatta embertársai boldogulását kereső-kutató nagy elődje igazságát. Ti. mikor reformgondolataival megjelent az ország színe előtt, a megállapodott szokások és a meggyökeresedett előítéletek egész sorával kellett szembeszállnia, s az akkor nemzetet alkotó nemesség hallani sem akart arról, hogy bajain, az ország nehézségein segítsenek.¹⁰ Széchenyi átveszi a Társadalmi szerződés legsarkalatosabb tételét, a *pacte social* létrejöttének, az államalakulás módjának és céljának felfogását. Elmondható tehát, hogy Széchenyi szabadságfelfogása az egyéni és társadalmi-állampolgári szabadságról, annak mibenlétéről, hasznosságáról és határaitól, az önkötelezésről vallott nézetei jórészt Rousseau-ra vezethetők vissza. Kétségtelen viszont, hogy hasonló nézeteiben az ifjú Széchenyi távolról sem ment el olyan messzire, mint a jakobinusságot elméletileg előkészítő felvilágosító elődje. Annál kevésbé, mert szemei előtt lebegtek a francia forradalom történetének nemcsak előremutató példái, hanem egyben a terror vérengzéseinek keserű tapasztalatai is.

Egészen különleges Madame de Staëlnek hősínekre gyakorolt hatása, akit személyesen ismert. Nemcsak arról van szó, hogy Byron (Széchenyi eszményképe) a világirodalom legnagyobb írónőjének tartotta Staël asszonyt, hanem magával ragadhatta annak humánuma és bátorsága, a napóleoni korszakban erőszakkal és önkénnyel szembeni forradalmi álláspontja, nemkülönben éleslátása a nemzeti érzés és mozgalmak jelentőségének felismerésében. Ezzel kapcsolatban idézni érdemes Madame de Staël híres gondolatát, amelyet Széchenyi több változatban leír: „Une nation n’a de caractere, que lorsqu’elle est libre?”¹¹ vagy „Une nation n’a de véritable force que lorsqu’elle este

⁷ Uo. 28.

⁸ Uo. 35—37

⁹ Uo. 46.

¹⁰ *Gróf Széchenyi István naplói*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula (a továbbiakban: *Széchenyi naplói*). Bp. 1926. II. LXXIV—XCIV. (*Gróf Széchenyi István összes művei X.*)

¹¹ Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. 2. kiad. Bp. 1982. 188. (A továbbiakban: *Napló*)

libre?”¹² De felhasználta Széchenyi Madame de Staëlnek azon gondolatait is, amelyeket az emberi perfektibilitásról, a közvélemény fontosságáról és a sajtószabadságról írt.¹³

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Széchenyi csak francia szerzőkből ihletődött. Sokkal szélesebb körben tájékozódott. Így bőven olvasott angol és amerikai állambölcselek műveiből is (az angolszász hatás miatt később angломániával vádolták). Ismerte Locke felfogását is, legnagyobb hatással azonban Benjamin Franklin volt rá, akinek erkölcsi, gazdasági és politikai műveit megvásárolta és eredményesen tanulmányozta. Észak-Amerika függetlenségi harca, nagy tekintélyű alakjának és gondolkodójának közösségi elkötelezettsége s különösen az a tanítása gyakorolt rá nagy hatást, melyben az amerikai felvilágosító arra tanította: ne sajnálja az időt és fáradságot a maga jobbítására és önképzésére fordítani, életét pedig hazája és embertársai javára, a siker ezután nem maradhat el.¹⁴

Széchenyi 1819. évi naplófeljegyzéseiben Adam Müller több munkával szerepel. A romantikus állambölcselelnek minősülő Müller a különböző népek önként vállalt, szabad együttműködését hangoztatta. Azt, hogy az európai népek sokkal inkább egymáshoz vannak kapcsolva szokások, életmód és különféle igények által, semhogy egy nép ókori mintára az elszigetelődés álláspontjára helyezkedhessen.¹⁵

3. Külön is elemeznünk kell a francia forradalom szerepét Széchenyi szabadság-felfogásának alakulásában. Előljáróban el kell mondanunk, hogy a kérdést alaposan tanulmányozta, forrásainak és szintéziseinek mintegy 60 munkából álló gyűjteményével rendelkezett, az akkor ismert legjelentősebb művekkel, így Louis Blanc, Lamartine, Lameth, Pradt és Ségur szintéziseivel, Madame de Staël pamfletjeivel és irodalmi műveivel, Fain, Fouché és Las Cases visszaemlékezéseivel.¹⁶ A munkák egy része már Széchenyi fiatakorában megjelent, a többi meg később. Széchenyi egész forradalomképeben döntőnek az számított, hogy a gyakorlat, az események milyen mértékben valósították meg azokat az eszményeket, amelyeket a forradalom zászlójára tűzött, mindenekelőtt a központban álló szabadság gondolatát. Vonatkozik ez elsősorban a forradalom közismert hármasságára, a *Liberié, Égalité, Fraternité* érvényesítésére.

Forradalomhoz való viszonyulásában különbséget kell tennünk Széchenyi ifjúkori és későbbi véleménye között. Hazája jövőjén gondolkodó kortársaival együtt, Széchenyi sem tudta kivonni magát a nagy történelmi sorsfordulót jelentő francia forradalom eszmei hatása alól, később azonban — főleg a Magyarország függetlenségét és haladását akár fegyveres úton is felvállaló Kossuthtal szemben — a meggondolt államférfi a forradalom elriasztó tanulságait regisztrálja, figyelmezteti hasonló megrázkódtatásoktól féltett nemzetét, és egyre erőteljesebben forradalomellenes álláspontot képvisel. Kétségtelen, hogy Széchenyi nem volt forradalmi lélek, került a forradalmi megoldásokat, bár az nem zárható teljesen ki mint történelemformáló tényező. Bizonyos, hogy a forradalmi túlzásoktól-megoldásoktól féltette hazáját, s tisztában volt a *Szabadság, egyenlőség,*

¹² Idézi Bariska: i. m. 57.

¹³ Uo. 57—60.

¹⁴ Széchenyi naplói II. LVII, CLI.

¹⁵ Gruber Miklós: *Széchenyi eszmevilágának romantikus gyökerei*. Bp. 1941. 20.

¹⁶ Louis Blanc: *Histoire de la révolution française* 1—4. Bruxelles 1847—1854.; Alphonse Lamartine: *L'histoire des Girondins*. Paris 1847; Alexandre-Theodor-Victor Lameth: *L'histoire de l'assemblée constituante*. 1—2. Paris 1828—1829; Dominique Pradt és Madame de Staël forradalmi és napóleoni korszakra vonatkozó több munkájáról és Philippe Ségur *Histoire de Napoleon et de la grande armée pendant l'année 1812*. 1—2. Paris 1824 c. összefoglalójáról van szó. A források közül Agathon-Jean-François Fain: *Manuscrit de 1814*. Paris 1827; Joseph Fouché: *Mémoires*. Paris 1824 és Emmanuel Las Cases: *Journal*. Paris 1841 c. munkákról van szó.

testvériség jelszavainak korlátaival, azonban túlzottnak tartjuk az olyan megfogalmazásokat, amelyek részéről a francia forradalom teljes elutasítását sugallják.¹⁷ „A francia forradalom már féktelenség volt, nem szabadság, azt pedig Széchenyi gyűlölte” — írja egyik értékelője.¹⁸ Még kevésbé érvényes ez a fiatal Széchenyire. Úgy véljük, nem arról van szó, hogy az ifjú Széchenyi „utálja a forradalom egyenlőség és szabadság ígét, fél a század fáklyavivőinek célzatától, amely minden régít meg akar dönteni, semmisíteni”.¹⁹ Vagy mintha annak ráhatása az erkölcsök lazulásában mutatkozott volna, s előtte a forradalom egyedül az öldöklés és zavar képzetét villantotta volna fel.²⁰ S az sem áll, hogy a forradalom hatása a fiatal katonatisztre „az ifjúkor hevülékenysége”-nek volna tulajdonítható.²¹

A kortárs Széchenyi annál sokkal jobban tisztában volt a francia forradalom történelmi jelentőségével, sorsdöntő következményeivel, az emberiség, főleg Európa fejlődésében és a modern Franciaország kialakulásában játszott szerepével a gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési intézményrendszer megteremtése vonalán. Nemkülönbön értékelte a szélesebb társadalmi rétegek felszabadításában és azok anyagi és erkölcsi erejének mozgósításában elért eredményeket, a szabadság jelszavának varázslatos erejét, a napóleoni korszak sokirányú megvalósításait, az új arculatú francia hadsereg kiemelkedő katonai sikereit és azok európai kihatását, szintúgy a forradalom serkentő hatását a nemzeti mozgalmak kialakulására. Eszményképe kétségtelenül az angol alkotmányosság volt, de a francia forradalom hármasszóval lényegében elfogadta. Az ország polgárainak törvény előtti egyenlősége Széchenyinél alapállás kérdése, s 1842. évi akadémiai beszéde a néptestvériség, nemzetek-nemzetiségek testvériségének beszédes bizonyítéka. A szabadság-gondolat egész politikai programját meghatározta. A nemzet, a különböző társadalmi rétegek és az egyén szabadságának egyaránt elkötelezettje volt, de látta, hogy a szabadság-eszmény mennyi visszaéléshez vezethet. Ennek kapcsán Széchenyi a girondista Marie-Jeanne Roland asszony példáját idézi, akit a jakobinus diktatúra alatt halálra ítélték. Mikor a szerencsétlen elítélt a vesztőhely tövében a néplelkedés emelte szabadságszoborral találta magát szemben, iszonyatos helyzetéről megfélelkezve, elérzékenyülve és az egekhez fordulva ezt remegte: „Óh szent szabadság, te égi malaszt, mennyi aljas, mennyi igazságtalan, mennyi embertelen bitorolja szent nevedet.”²²

Ha jól ismerte a forradalom eszméit, hatásuk alól nyilvánvalóan nem vonhatta ki magát. Ide vonatkozik Grünwald Bélának az a megállapítása, hogy „ő szította magát tele az európai eszmékkel s belőle áradtak szét az ország minden részébe”.²³ Erre vall Széchenyi 1819-es naplóbejegyzése, hogy „a jövő nemzedék azután hadd menjen egy lépéssel előbbre, a világosság felé”.²⁴ Minthogy egész politikai reformprogramja egyedül a felvilágosítás gondolkodóiból nem vezethető le, csakis annak a gazdag tapasztalatanyag-nak az ismeretéből, amelyet a francia forradalom példatára nyújtott számára. Az sem tekinthető véletlenszerűnek, hogy Napóleont, a forradalom folytatóját, a polgári intézmények nagy építőjét — bíráló megjegyzések ellenére is — többnyire dicséri, amiért

¹⁷ Ezzel kapcsolatban hadd idézzük Bariska megfogalmazását: „Széchenyi tehát a forradalmat általános politikai és szociális szempontok alapján elítéli”. I. m. 82.

¹⁸ Uo. 82.

¹⁹ *Széchenyi naplói* II. XCI.

²⁰ Uo. I. CXXXV—CXXXVII.

²¹ Bariska: i. m. 80.

²² *Széchenyi István. 1791 — 1860. Akadémiai beszédek.* Kosáry Domokos utószavával. Bp. 1991. 34.

²³ *Széchenyi eszmevilága.* Bp. 1914. II. 15.

²⁴ Uo. 18.

ismerősei megbotránkoztak;²⁵ a császár öreg gárdájának egyetlen katonáját száz porosz zsoldosnál többre tartja.²⁶ Nem vitás: a francia forradalom eszméi és lefolyásának mozzanatai egy életre szóló tanulsággal látták el az ifjú Széchenyit.

4. Hasonló elvi-politikai tartás iratja vele 1826-ban: „Es ist nun der Prozess oder vielmehr der Kampf zwischen Absolutismus, und dem Rechte der Völker.“²⁷ Máskor meg úgy jellemzi a korszakot, hogy azt az abszolutista és alkotmányos rendszer közötti küzdelem jellemzi, s abból az utóbbi fog győztesként kikerülni.²⁸

Az abszolutizmus pedig a monarchák Szent Szövetségére támaszkodott. Látnunk kell tehát mindenekelőtt: miként is viszonyult Széchenyi ehhez a nemzetközi hatalmi szervezethez? Politikai arculatából önként következett, hogy Széchenyi szemben állott azzal, és véleményét nem is nagyon titkolta. Bírálata mindenekelőtt a Szent Szövetség egyik talpköve, a Habsburg Birodalom belső szervezete és intézményei, sőt a monarchia és uralkodója ellen irányult, mégpedig annak az általános elégedetlenségnek a keretében, ahogyan ezekre tekintett és amelyre értékelői eddig is felfigyeltek.²⁹ Mint tapasztalt és összehasonlítási alappal rendelkező sorkatona, erősen kifogásolta a császári-királyi hadsereg szervezési hiányosságait, ezredeinek elégtelen helyzetét, közkatonáinak lerongyolódott és nyomorult állapotát-ellátottságát, és szembeállította azt Anglia kitűnő haderejével.³⁰ Mikor könyveit Piemont határán elkobozzák, nyíltan a Szent Szövetség ellen nyilatkozik, mint ahogy szembefordulásának a jele, amikor 1823-ban megállapítja: „oly országban, amelyben a hízog, az esküszegő, a hazaáruló hivatalra és jutalomra méltó, míg a törvényisztelő üldözésnek van kitéve”, valami nincsen rendben.³¹ Franciaországi útja során elkeseredve írja, hogy Ausztriában nagyon kevésbé ismerik, hogy mi az a gondolat- és szólásszabadság.³² A törvényesség uralmának elsőrendűsége és az önkény kirekesztése legszebben a W. Irving szájába adott kijelentésben nyilatkozik meg: „Hol ember emberen uralkodik önkénnyel, ott virág helyett halotti ravatal fedi a mezőt, s az egész természet gyászol.”³³

Az európai népek szabadságmozgalmai során a Szent Szövetség megerősítette a Széchenyiben kialakult képet. E tekintetben külön fejezet (és a magyarországi viszonyok kapcsán még tárgyalni fogjuk), hogy miként viszonyult Széchenyi Metternich kancellárhoz, a Szent Szövetség szellemi-politikai vezéréhez. Előljáróban csak annyit: ha Metternich tehetsége és sikeres pályája Széchenyiben tiszteletet is parancsolt iránta, politikai magatartása és tettei elkerülhetetlenül kihívták, hogy nagy reformerünk szembekerüljön vele.

Hiszen, ha a kancellár a francia forradalom és Napóleon korának minden változásával, újjátásával és reformjával az ancien régime-et érezte veszélyeztetettnek, Széchenyi éppen ellenkezőleg: a régi helyébe szükségszerűen épített alkotmányos-polgári rendben és annak megfelelő intézményekben látta a jövő biztosítékát. Természetes következményként Széchenyi államrendszerének alapjában az emberi szabadságeszmény állott. Az ő szabadságeszménye pedig Rousseau tanításaira építkezett, és az egyén részéről a pacte

²⁵ *Széchenyi naplói* I. CXXXVIII.

²⁶ *Széchenyi: Napló* 187.

²⁷ *Széchenyi naplói* III. 12.

²⁸ Uo. III. IV.

²⁹ Uo. I. CXXXVII.

³⁰ Uo. I XXXVIII. és CXLII.

³¹ Uo. II. XLVII.

³² Uo. II. XLIV.

³³ *Széchenyi eszmevilága* III. 140.

sociale önkötelezésében, a többség akaratának való alárendelésében rejlik.³⁴ Ebben az értelemben Széchenyi gondolatvilágában a szabadság a közérdekkel azonosul; ennek rendjén mondja: „A közérdek megvalósítása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztosítója. A legnemesebb ösztönök, a legszívrehatóbb hazafias tettek pillantokra csodákat művelhetnek ugyan, de csak a maradandó közérdek helyes felismerése, tisztelete és odaadó szolgálata az a nagy életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja. A világtörténet a maga egészében ennek is bizonyítékát képezi.”³⁵

Láttuk, hogy egyik fő irodalmi eszménye, Madame de Staël alapján hirdette: szabadság nélkül nincs nemzeti jelleg. Így teljesen világos, hogy miért lelkesedik az antik világ híres birodalmait és államait megvalósító, akkori értelemben állampolgári jogokat-szabadságot élvező görögök, makedónok és rómaiak történetéért és hagyományaiért; ugyanakkor a modern szabadságeszme megtestesítőjét az Amerikai Egyesült Államokban látja.³⁶ Széchenyi számára a szabadság a legnagyobb érték. A *Contrat socialt* olvasva az jut eszébe: „csak az a nemzet emelkedhet minden más fölé és szabadíthatja meg magát a szolgaságtól, amely a legnagyobb áldozatot képes hozni a dicsőségért és szabadságért: a földi boldogságot és az életet.”³⁷ Lelkében a kiemelkedő történelmi személyiségek neve összefonódik a szabadság-gondolattal, mely maradandó érték: „Az egyedüli nevek — írja —, amelyek századról századra minden nagy lélekben visszhangzanak, azokéi, akik a szabadságot szerették.”³⁸

A szabadság és függetlenség iránti rajongás fűtötte Széchenyit, mikor 1821-ben Zsibón Wesselényi Miklóssal együtt elhatározták, hogy együtt utaznak az eszményüket sokban megvalósító Franciaországba és Angliába, onnan pedig Amerikába.³⁹ Még a részleges restaurációt megérő Franciaországtól is volt mit tanulnia az abszolutista Ausztriában élő Széchenyinek. Ausztria és Magyarország helyzetének és a szabadságukért fegyvert fogott népek harcának megítélésében Széchenyit az érdekelte, hogy a szabadságeszmények hogyan öltöttek testet az alkotmányosságban.

Ilyen összefüggésben külön kérdés a szabadságeszmény nemzeti vetülete. Ugyanis, ha Széchenyi a korabeli Európa politikai összeütközését alapvetően az abszolutizmus és népszabadság harcában jelölte meg, a jövőt jelentő népszabadságot összekapcsolta a nemzet, a „nemzetiség” szabadságával. A nemzeti gondolat, a nemzeti szellem, a nemzeti mozgalmak jelentőségének felismeréséről van szó; olyan áramlatokról, amelyeknek a francia forradalom nagy lendületet adott, s azok nyomában Európa-szerte új, erős színnel gazdagodott a nemzetközi politikai aréna. Előbb már rámutattunk, hogy Széchenyi politikai világában a nemzeti mozgalmakat a maradandó közérdekkel kell összhangba hozni. Széchenyi felfogásában a nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkán nevelkedik és fejlődik ki. A nemzetek ereje ugyanis vagy a vad fanatizmusban, vagy a tökéletes nemzeti közműveltségben áll.⁴⁰ A „nemzetiség”-ben Széchenyi szerint szent varázserő van, de száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetek hajlamai és irányzatai. A nemzeti gondolat és a nemzeti-nemzetiségi kérdés részletes kifejtésére azonban az ifjú Széchenyi nem vállalkozott. Csak később, eszmeileg-politikailag teljesen érett reformerként nyilatkozott meg a nemzetiségi kérdéstről tartott klasszikus, mintaértékű és

³⁴ Bariska: i. m. 83.

³⁵ *Széchenyi eszmevilága* II. 135.

³⁶ *Széchenyi naplói* I. CLII.

³⁷ Uo. I. CLI.

³⁸ Uo. I. CXLVIII.

³⁹ Uo. II. XXI.

⁴⁰ *Széchenyi eszmevilága* II. 135—136.

látнок 1842. évi akadémiai beszédében.⁴¹ Ismeretes, hogy ekkor Széchenyi nemcsak a magyar nyelv túlzott terjesztésével fordult szembe, hanem lándzsát tört minden nemzetiség tiszteletben tartása mellett.⁴²

5. A fenti eszmei keretbe illeszhető az a magatartás, ahogyan az ifjú Széchenyi az 1820-as évek Európájának szabadságmozgalmához viszonyult. Előljáróban engedtessek meg egy idevágó gondolatának idézése: „A valódi szabadságot meg lehet vásárolni — írja 1823. évi naplóbejegyzésében —, de nem pénzzel és földi javakkal — hanem tiszta piros vérrel.”⁴³

„A szabadság szelleme” (ahogyan Márki Sándor nevezi) elsőként 1820-ban Spanyolországban vezetett forradalomhoz a Szent Szövetség Európájában. Az abszolutizmusra épülő európai nagyhatalmak nemzetközi szervezete eredeti célkitűzéseikhez híven sietett „az uralkodók keresztény testvérisége” nevében a Riego ezredes vezette spanyol mozgalom elfojtására. A Szent Szövetségtől nyert mandátum értelmében a restaurált Bourbonok Franciaországa verte le a spanyol alkotmányosság belsőleg is ingatag erőit (1823). Széchenyi nyilvánvalóan Riegóval, a „felszabadító”-val rokonszenvezett, akit VII. Ferdinánd király parancsára kivégeztek. És szánakozva nézte a középkorias elmaradottságban megrekedt ibériai államot, annak görcsös ragaszkodását szokásaihoz és előítéleteihez, mely őt „az inkvizíció korá”-ra emlékeztette.⁴⁴

A spanyol mozgalmakat néhány hónap múlva az itáliai forradalmi hullám követte. A kezdeményezést és szervezést a félsziget mind a nyolc olasz államában a carbonarik vállalták magukra. Dél-Itáliában, a „két Szicília királyságban” az antiabszolutista és függetlenségi harc irányítását Guglielmo Pepe, Napóleon egykori tisztje vette vállaira, és híveivel távozásra kényszerítette IV. Ferdinándot. A Szent Szövetség-i hatalmak ezúttal az Itáliát saját befolyási övezetének tekintő Ausztriára bízták a dél-itáliai forradalom fegyveres elfojtását, mely 1821-ben el is végezte véres feladatát.

Az olasz földön ismerős Széchenyi sietett megbélyegezni Ausztria intervenciók politikáját: „Rossz hajóra szálltunk, viharos tengeren” — írta. Az osztrák beavatkozást haladásellenesnek, bölcsesség és értelmesség híján valónak minősítette, mely kihívja az európai közvélemény elítélését.⁴⁵ Hangja haragos hangvételbe csapott át, mikor megkezdődött a carbonari-vezetők elleni bosszúhadjárat. Az osztrák vezetés alatt álló lombard-velencei királyságban nem is robbant ki fegyveres harc, s az összeesküvőkre máris rácsapott az osztrák titkosrendőrség. Az áldozatok között volt Silvio Pellico, a *Börtöneim* híres szerzője, akit társaival együtt előbb vérpadra hurcoltak, s azután hirdették ki előttük a császár döntését büntetésük várbörtönre változtatásáról.⁴⁶ Harcostársa volt Federico Confalonieri gróf, aki-inkább vállalta a halálbüntetést, semmint társai elárulása fejében a Metternich által személyesen megígért szabadságot. Elítéltetésének hírére kiált fel Széchenyi: „Confalonierit bitóra ítélték! A népeknek egy mártírja! Minő gyalázat a Szent Szövetségre!”⁴⁷

1821-ben, a görög felkelés kirobbanásával az európai szabadságmozgalmak új gyújtópontja alakult ki. Noha a szerbek már 1807 óta harcban állottak a Portával függetlenségük

⁴¹ Széchenyi: *Akadémiai beszédek*. 7—41.

⁴² Polzovics István: *Széchenyi nemzetiségi politikája*. Bp. 1942. 3—20.

⁴³ Széchenyi: *Napló* 301.

⁴⁴ Uo. 298, 314, 383—384.

⁴⁵ Uo. 200—202.

⁴⁶ Vö. Silvio Pellico: *Börtöneim*. Ford. Erdélyi Károly. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Csetri Elek, Buk. 1969.

⁴⁷ Széchenyi: *Napló* 323.

elnyeréséért, a görög szabadságharc, a nemzetközi életben betöltött szerepe révén, messze a szerb mozgalom jelentősége fölé emelkedett. A francia forradalom talaján álló görög kereskedő-értelmiségi réteg titkos szervezete, a Hetéria segítségével két fronton is fegyveres felkelésbe kezdett. Egyrészt Ipszilanti Sándor herceg vezetésével Havasalföldön bontakozott ki a mozgalom, másrészt a görögországi Patraszban.

A török Európából való kiszorításának programjával fellépő görög szabadságharc igyekezett szélesebb balkáni háttérrel biztosítani magának. Sikertelenül megnyernie Tudor pandúrkapitányt is, az 1806—1812. évi háború cári kitüntetését, aki a Hetéria soraiba lépett. 1821. évi népi felkelését Ipszilanti mozgalmával párhuzamosan indította meg, és padeși kiáltványában „az összes uzurpátorokkal” való leszámolásra buzdított. A paraszti jelszavak a jórészt görög bojárság ellen fordították a mozgalmat, de különbségek merültek fel Ipszilanti és Tudor között a török elleni harc stratégiáját illetően is. A görög vezér Tudort elteszi láb alól, a megosztott görög-pandúr felkelő sereg felett pedig könnyen diadalmaskodik a török fölény.

Nem így görög földön, ahol az 1822. évi epidauroszi nemzeti gyűlés kimondta az ország függetlenségét és a felkelők jelentős területeket szabadítottak fel a szárazföldön és tengeren aratott győzelmek nyomában.

Széchenyi a szabadságharc előestéjén járt Hellász földjén, elkeseredetten szemlélte a törökök basáskodását és a görög nép elnyomását, egyben csodálattal adózott a görög történelem, mitológia és művészet előtt. Megfordult Patraszban, Khioszban és Missolonghiban, számos olyan helyen, amelyeknek nevét a görög szabadságharc nyolc esztendeje alatt gyakorta visszhangozta az európai sajtó, látta az Olimposzt és az Akropoliszt. Éppúgy, mint az elnyomástól sújtott görög népbe, Széchenyibe is erőt és öntudatot öntött a nagyszerű Athén és Spárta, Akhilleusz és Themisztoklész sírja, Nagy Sándor emléke, a hősi Thermopülai és a győztes marathoni csatatér látványa.

Még jobban Széchenyi lelkéhez közelítette a görög nép ügyét, hogy sok ezer nyugat-európai társával együtt szabadságharcosainak soraiba lépett eszményképe, az angol Byron. 1821 nyarán pedig Erdély déli határvidékére utazott, mikor a havasalföldi mozgalom utolsó, véres jelenetei zajlottak: a Vöröstoronyi- és Töröcsvári-szorosokon át menekültek ezrei lépték át a határt, s az osztrák határzár miatt kint rekedt és török által lemészárolt felkelők vére jóformán fel sem száradt.

Széchenyi naplójában Tudorról keveset szól ugyan, annál többet Ipszilantiról, aki maga is Erdély földjére menekült. A görög vezért a rábízott feladatra alkalmatlannak tartja, különösen azért kárhozzátja, mert híveinek 6000 főnyi seregét 500 török verte meg.⁴⁸

Több menekült bojárral és bojárásszonnal beszélgetett, egyik közülük a görög szabadságharc elszánt hívének mutatkozott. A felkelőkkel való kapcsolatáról nem ír. Azt sem tudjuk, hogy Kolozsvárott találkozott-e velük. Ide ugyanis az Ipszilanti-vezérkar több tagja menekült, és Wesselényi Miklós, Széchenyi barátja és az európai szabadságmozgalmak elkötelezettje vette pártfogásába őket. Tudjuk, hogy Wesselényi ismertette meg a görög menekülteket Bölöni Farkas Sándorral, a reformkori Erdély demokrata írójával és észak-amerikai utazójával. A velük naponta beszélgető Bölöni elragadtatással írja róluk: „ezek az emberek elbájoltak és elbénítottak engemet”. Majd Shakespeare szavaival hozzáteszi: „Ezek valának ám az emberek!”⁴⁹

⁴⁸ Uo. 222.

⁴⁹ Vö. Csetri Elek: *Adatok az 1821. évi népi felkelés erdélyi visszhangjához*. Studia Universitatis Babeş—Bolyai. Historia. Series IV. Fasc. I. 71.

A görög szabadságharc hosszú és véres története, drámai jelenetei ismételt felkavarták az európai közvéleményt s magát Széchenyit is. Különösen legendássá vált a görög főhadiszállásul szolgáló, hosszan és hőiesen védelmezett Missolonghi ostroma, melyet az ott elpusztult Byron is halhatatlanná tett. Széchenyi utazásaiból ismerte a várost: „Missolonghi! — Keresztények védekeznek törökök ellen, és egyetlen keresztény állam sem támogatja őket — testvérek, akik testvéreiket cserbenhagyják...” — kiált fel.⁵⁰

Ismeretes, hogy Egyiptom segítségével a Török Birodalom csaknem vérbe fojtotta a szabadságharcot, mikor az angol—francia—oroszlövetség beavatkozása biztosította Görögország függetlenségét (1829). Tudjuk, hogy az európai nagyhatalmak beavatkozása megosztotta a Szent Szövetség hatalmait. Széchenyi már 1825-ben elégtétellel előre látta a végkifejlést: „A Szent Szövetség alapkövét látom megrendülni: 2 év alatt e szövetség feloszlik” — írta.⁵¹ Később ugyan, de jóslata bevált.

A hosszas agóniában lévő Török Birodalom mellett a görög szabadságharc másik vesztese Ausztria volt, amely legitimista-benemavatkozási politikájával nemzetközileg elszigetelődött, s a drinápolyi rendezéskor nem érvényesíthette akaratát. Széchenyi már 1821 nyarán keményen bírálta az osztrák hatóságokat, hogy a görög felkelőknek csak egy részét engedték Erdély földjére menekülni, míg a többiek — az osztrák határzár miatt — a szorosok előtt véreztek el. Széchenyi mindezt az Osztrák Birodalom gyengeségének és határozatlanságának róta fel.⁵² A görög függetlenség elnyerésekor Széchenyi együtt örült Hellász népével és a rokonszenvező európai közvéleménnyel, és semmiképpen sem ítélte el, az európai közvéleménnyel szembe fordulva, ahogyan Szekfű Gyula állítja.⁵³

Elismeréssel szólt a szabadságért annyi vért ontott szerb népről is, és meg volt győződve, hogy harca meghozza az egységet és boldogságot. Megjegyezte azonban, hogy függetlenségének a közszabadságon kell alapulnia.⁵⁴

6. Ha a liberalizmus és romantika vonzásában az 1820-as évek európai szabadságmozgalmaival rokonszenvezett, azokról szólva mindig Magyarország és önállósága jutott az öntudatosodó Széchenyi eszébe. Fontos ezt megjegyeznünk, mert katonáskodásakor jó ideig szemében a haza az egész osztrák birodalommal azonosult. Fokozatosan ébredt rá Magyarország elnyomott helyzetére a Birodalmon belül, melynek területén a küzdelem a bécsi abszolutizmus és az önállóság erői között folyik. Másrészt szabadságképébe természetesen nem volt beilleszthető az a feudális Magyarország, melyben 400 000 nemes akarja érvényesíteni előjogait 10 millió jobbágy ellen. Azért hazája alkotmányát Széchenyi világosan antiliberalisnak tartja.⁵⁵

Kétségtelen, hogy az alkotmányos szabadságnak a nemzet életében betöltött szerepét kevesen látták oly tisztán, mint Széchenyi, aki szerint az alkotmány alapköve a „nihil nobis sine nobis” (semmit sem tenni értünk — nélkülünk). Egyre világosabban kirajzolódik Széchenyi későbbi álláspontja: „Hunni minden lakosának polgári életet adni” és „Honunk minden lakosainak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend” — emeli ki Ferdinándy Géza⁵⁶; és annak programja, hogy az országban képviselői kormányzati rendszer létesüljön és lakosságának egésze polgári

⁵⁰ Széchenyi: *Napló* 469.

⁵¹ Uo. 403.

⁵² Uo. 226, 526, 532.

⁵³ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. III. kiad. Bp. [1934] 49.

⁵⁴ Széchenyi: *Napló* 19, 669—670.

⁵⁵ *Széchenyi naplói* III. III.

⁵⁶ *Széchenyi eszmevilága* III. 124, 130.

szabadságjogokban részesüljön.⁵⁷ Gondolatai nem véletlenszerűen jelennek meg, hiszen angliai tanulmányútja során a mezőgazdaság, gyárak és gépek mellett az angol politikai viszonyok állottak érdeklődése középpontjában, és ott határozta el, hogy idehaza az alkotmányt tanulmányozza.⁵⁸

Egy évtizeddel a háborúk befejezése után Széchenyi előtt világossá vált, hogy az ország polgári szabadságjogokon alapuló alkotmányosságát a belső konzervatív erők szövetségében a bécsi abszolútizmus akadályozza. Ismeretes, hogy az európai szabadságmozgalmak és a reformországgyűlések megindulása óta Magyarországot a zsarnokság vak eszköze, a bécsi titkosrendőrség hálózata borította be. Metternich megbízásából Sedlnitzky rendőrminiszter ügynökei beépültek a magyarországi és erdélyi közéletbe, figyelték a diéta üléseit, jelen voltak a társasági összejöveteleken és baráti találkozókön, éberen őrködtek minden ellenzéki megnyilvánulás felett, és értesüléseik alapján részletesen tájékoztatták bécsi felettéseiket. Nyilvánvalóan a titkosrendőrség megfigyeléseinek középpontjába rövidesen a kialakuló ellenzék két vezéregyénisége, az 1820-tól egymással barátságot kötött Széchenyi István és Wesselényi Miklós került. Különösen, hogy a titkosrendőrség hálózatába sikerült bevonni Cserey Farkas őrnagyot, Wesselényi nagybátyját is, egy másik volt katonatiszttal, Istvánffy Antallal együtt. Istvánffy jelentette: „Wesselényi Széchenyivel egy test, egy lélek, mindkettő ugyanolyan gondolkodású férfiú, s mindkettő nagyon eszes s vagyonos.”⁵⁹ Máskor meg ilyen értesüléseket küldött: „a veszedelmes forradalmár” Wesselényi Kolozs megye gyűlésén kijelentette, hogy minden erejével a szabadságért küzd, a császárt pedig „kegyetlen zsarnok”-nak („grausamen Tyrannen”) nevezte.⁶⁰ Wesselényi részt vett az 1830. évi magyar országgyűlésen, magát liberálisnak és demokratának vallotta, és ottani fellépésével nagy népszerűséget szerzett, ami fokozta az udvar és Metternich iránta táplált gyűlöletét. Azért írták róla örömmel ellenségei Bécsbe, hogy forradalmi szavai és a magyar viszonyokban való járatlansága stb. miatt József nádor nyílt ülésen erélyesen rendreutasította. Szerintük Wesselényi Széchenyi klubjának legszorgalmasabb látogatója, folyton Andrássy gróffal és Széchenyi Istvánnal együtt van, s ő vezeti Károlyi György grófot is.⁶¹ Széchenyi országgyűlési szereplése, politikai ellenzéki sége, Wesselényihez fűződő jó viszonya a pozsonyi klubért (reunio), majd az abban kitervelt Nemzeti Kaszinóért, az Akadémiáért végzett munkája, lófuttatásai kihívták a rendőrügynökök állandó érdeklődését. Az őt kárhóztató jelentések Sedlnitzky rendőrminiszterhez, onnan Metternichhez, sőt a császárhoz is eljutottak, aki további megfigyelésre adott utasítást.⁶² Azt a Metternich kancellárral folytatott beszélgetésekből eddig is tudta Széchenyi, hogy nem a magyar rendi ellenzék tartja veszedelmesnek a bécsi udvar, hanem az ancien régime liberális ellenfeleit, a szabadságjogokért küzdő, „kiabálók”-nak nevezett ifjú nemzedéket, a patrióták pártját, ahova maga is tartozik. Széchenyi a bécsi arisztokrata társaságokból régen ismerte Metternichet, 1825-ben kétszer is több órás beszélgetést folytatott vele, memorandumokat nyújtott át neki, reménykedett abban, hogy az eszes és kiválóan képzett kancellárt le tudja téríteni az abszolútizmus útjáról és megnyerheti a magyarországi reformoknak. Metternich kifejtette, hogy a császár nem adhatja fel a

⁵⁷ *Széchenyi naplói* I. XLVI. és II. XCII.

⁵⁸ Uo. I. XLVI—XLVII.

⁵⁹ Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Bp. [1980] 8.

⁶⁰ Uo. 9—10.

⁶¹ Uo. 12.

⁶² Uo. 6.; *Széchenyi naplói* III. X, 83, 607, 756.

korlátlan monarchia gondolatát és nem vezetheti be az alkotmányos állam rendszerét. Másrészt nyugtalan léleknek és elveszett embernek nyilvánította a nemes gróft politikai eszméi miatt, s kijelentette, hogy félti őt a következményektől. Mikor Metternich mintegy megfélemlítésképpen, ellenzéki szereplésére célozva azt mondta Széchenyinek: „Reszketek Ónért”, Széchenyi bátran így válaszolt: „Én nem reszketek, mindent nyíltan teszek és semmit sem titkon.”⁶³

A bécsi kormányköröknek Magyarország, valamint a saját személye iránti bánásmódjára a radikalizálódó Széchenyi 1828-ban megjegyezte: egy olyan monarchiában, amelyben a magyart, ha a királytól szentesített s esküvel pecsételt törvényt szentnek tartja s szeplőtleniségére és szigorú végrehajtására felügyel, mindjárt lázítónak, békeháborítónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak el vele [...] az üldözések egy nemének van kiteve, minő jövő vár azokra, kiknek csak az utókor fog tán valamikor igazságot szolgáltatni? Én például személyemre nézve kitűnő kegynek vehetem, ha öfelsége föl nem akasztat s életemet Isten után neki kell köszönnöm!”⁶⁴

Joggal kérdezhetné valaki: ha alkotmányosságát, szabadságjogait olyan hűségesen védelmezi, miért nem lép fel Széchenyi keményebben Magyarország állami függetlensége és szabadsága érdekében, mire korának mozgalmi is serkentették volna? A kérdés annál indokoltabb, mert maga bírálja az ősokeket, hogy nem tudták az ország önállóságát megvédelmezni⁶⁵, és ezt kívánta volna meg szabadság-felfogása is. Az igazsághoz legközelebb talán az a válasz áll, hogy Széchenyi stratégiája Magyarország polgári átalakulásának két nagy kérdése közül elsőrendűnek már ekkor az ország belső megerősödését, gazdaságának és művelődésének kifejlesztését tekintette, s csak azután vélte megvalósíthatónak az állami függetlenséget. A nevéhez fűződő alkotások is ezt igazolják.

Most ébred nemzettudatra és most válik liberális gondolkodóvá. Az 1820-as években magas szintre emeli magyar nyelvtudását, a nemesi szabadság iránti lelkesedését az ország egész népe iránti felelősség váltja fel, és a Habsburg-monarchia katonájából magyar hazafivá válik. A magas császári tisztségviselőknél és magánál az uralkodónál alázatos alattvalóként őrnagyi rangért kérvényező ifjú gróf lemond kapitányi rangjáról, és pontot tesz katonai pályafutására (1826). Hazafiként és a magyar művelődés elkötelezettjeként kezdeményezi az Akadémia megalapítását, az 1825—27. évi országgyűlésen a távlatokba néző, liberális fegyverzettel ellátott, Metternich által veszélyesnek ítélt „kemény ellenzék” harcosaként lép fel. Széchenyi politikai érlelődésében az a sajátos, hogy liberálissá és hazafivá válása egymással párhuzamosan következik be.

⁶³ *Széchenyi naplói* III. VI.

⁶⁴ *Széchenyi eszmevilága* II. 25.

⁶⁵ *Széchenyi naplói* I. CXLIX. és III. XX.